

**Początek
prawnej ochrony
życia ludzkiego
w świetle
standardów
międzynarodowych**

Jelena Kondratiewa-Bryzik

Oficyna

a Wolters Kluwer business

monografie

Prawo jest na naszej stronie!

www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych

Jelena Kondratiewa-Bryzik

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2009

Stan prawny na 15 kwietnia 2009 r.

Wydawca:
Magdalena Górniewicz

Redaktor prowadzący:
Małgorzata Buczna

Redakcja:
Anna Bergiel

Skład i łamanie:
Studio Diament

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2009

ISBN 978-83-7601-644-3
ISSN 1897-4392

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. (022) 535 80 00
31-156 Kraków, ul. Zacisze 7
tel. (012) 630 46 00
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa: www.profinfo.pl

*Profesorowi Romanowi Wieruszewskiemu
z wyrazami szacunku i wdzięczności*

Spis treści

Wykaz skrótów	13
Wstęp	19
Rozdział I	
Koncepcje filozoficzno-etyczne i kryteria biologiczne dotyczące początku życia ludzkiego	21
1. Uwagi wstępne	21
2. Terminologia	23
3. Koncepcje filozoficzno-etyczne i ich wpływ na rozwiązania prawne	28
3.1. Klasyfikacja koncepcji filozoficznych „osoby” na podstawie kryterium momentu, od którego istota ludzka ma być uznawana za osobę	29
3.2. Klasyfikacja koncepcji filozoficznych „osoby” na podstawie kryterium moralnego statusu płodu ludzkiego	31
4. Kryteria biologiczne i ich rola w dyskusjach nad zagadnieniami statusu płodu ludzkiego	34
5. Podsumowanie	35
Rozdział II	
Uniwersalne standardy międzynarodowe (system traktatowy ONZ) ...	38
1. Uwagi wstępne.....	38
2. System ochrony praw człowieka stworzony przez ONZ	44
3. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka	46
4. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych	48
4.1. Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w ujęciu art. 6 MPPOiP	49

4.2. Prace przygotowawcze do Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych	53
4.3. Deklaracje i zastrzeżenia do Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych	58
5. Komitet Praw Człowieka	59
5.1. Charakterystyka ogólna	59
5.2. Interpretacja standardu prawa do życia dokonana przez Komitet Praw Człowieka ONZ	62
5.3. Stanowisko Komitetu Praw Człowieka ONZ wobec problemu aborcji	63
5.4. Rekomendacje Komitetu Praw Człowieka ONZ adresowane do władz Polski i Rosji	65
5.5. Sprawa <i>K.L. v. Peru</i>	70
6. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych	77
7. Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych.....	79
7.1. Charakterystyka ogólna	79
7.2. Interpretacja standardu prawa do ochrony zdrowia dokonana przez Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych	80
7.3. Stanowisko Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych wobec problemu aborcji	82
7.4. Rekomendacje Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych adresowane do władz Polski i Rosji	83
8. Konwencja o prawach dziecka	84
8.1. Pojęcie „dziecko” w ujęciu Konwencji o prawach dziecka	84
8.2. Prace przygotowawcze do Konwencji o prawach dziecka	87
8.3. Deklaracje i zastrzeżenia do Konwencji o prawach dziecka	88
9. Komitet Praw Dziecka	91
9.1. Charakterystyka ogólna	91
9.2. Stanowisko Komitetu Praw Dziecka wobec problemu aborcji	93
9.3. Rekomendacje Komitetu Praw Dziecka adresowane do władz Polski i Rosji	95
10. Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet	96
11. Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet	98
11.1. Charakterystyka ogólna	98

11.2. Interpretacja standardu prawa do ochrony zdrowia dokonana przez Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet	101
11.3. Stanowisko Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet wobec problemu aborcji	103
11.4. Rekomendacje Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet adresowane do władz Polski i Rosji	104
11.5. Sprawa <i>A.S. v. Węgry</i>	106
12. Podsumowanie	110

Rozdział III

Standardy europejskie	113
1. System Rady Europy – stan normatywny i orzecznictwo	113
1.1. Uwagi wstępne	113
1.2. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności	115
1.2.1. Uwagi ogólne	115
1.2.2. Prawo do życia w ujęciu art. 2 EKPCz: uwagi ogólne	117
1.2.3. Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w ujęciu art. 2 EKPCz	121
1.2.4. Prace przygotowawcze do EKPCz	122
1.2.5. Orzecznictwo organów konwencyjnych (Europejskiej Komisji Praw Człowieka oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka)	125
1.2.5.1. Uwagi wstępne	125
1.2.5.2. Zakres ochrony płodu ludzkiego na podstawie EKPCz w interpretacji organów konwencyjnych.....	128
1.2.5.3. „Margines swobody” państwa (<i>margin of appreciation</i>)	135
1.2.5.4. Zakaz poniżającego lub niehumanitarnego traktowania a odmowa dostępu do przerywania ciąży.....	139
1.2.5.5. Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego: uwagi ogólne	143
1.2.5.6. Stanowisko organów konwencyjnych wobec problemu aborcji	148

1.2.5.7. „Ofiary naruszenia praw” w przypadku zaskarżenia krajowych przepisów aborcyjnych	157
1.2.5.8. Poradnictwo w sprawie możliwości przerwania ciąży	160
1.2.5.9. Udzielanie kobietom ciężarnym pomocy w przerywaniu ciąży z naruszeniem przepisów ustawy krajowej	161
1.3. Konwencja Rady Europy o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: konwencja o prawach człowieka i biomedycynie	163
1.3.1. Konwencja bioetyczna: charakterystyka ogólna	163
1.3.2. Komitet Sterujący ds. Bioetyki (CDBI)	170
1.3.3. Pojęcia „embrion”, „istota ludzka”, „osoba” na gruncie konwencji bioetycznej	172
1.3.4. Prace przygotowawcze do konwencji bioetycznej	173
1.3.5. Zakres ochrony embrionu i płodu na gruncie konwencji bioetycznej	175
1.3.6. Badania na embrionach <i>in vitro</i>	179
1.3.7. Protokoły dodatkowe do konwencji bioetycznej. Zakaz klonowania. Badania na embrionach <i>in vivo</i>	183
1.4. Zalecenia i uchwały Zgromadzenia Parlamentarnego lub Komitetu Ministrów Rady Europy	187
1.5. Komisarz Praw Człowieka Rady Europy.....	191
1.6. Podsumowanie	203
2. Unia Europejska	205
2.1. Uwagi wstępne	205
2.2. Ochrona prawna embrionu lub płodu ludzkiego w świetle źródeł prawa Unii Europejskiej	207
2.2.1. Dyrektywa o ochronie prawnej wynalazków biotechnologicznych	208
2.2.2. Dyrektywa w sprawie ustalenia norm jakości i bezpiecznego oddawania, pobierania, testowania, przetwarzania, konserwowania, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek ludzkich	213
2.3. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej	216
2.4. Rezolucje Parlamentu Europejskiego	223

2.5. Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości: sprawa <i>SPUC v. Grogan i in.</i>	225
2.6. Podsumowanie	227

Rozdział IV

Wpływ standardów międzynarodowych na ustawodawstwo wybranych państw (Polska, Rosja)

1. Uwagi wstępne	229
2. Ochrona prawa do życia w ustawach zasadniczych Polski i Rosji	230
2.1. Konstytucja Federacji Rosyjskiej	232
2.2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej	235
3. Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej oraz Sądu Konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej	243
4. Przepisy regulujące zasady dopuszczalności przerywania ciąży	252
4.1. Rosyjska ustawa o ochronie zdrowia (<i>Osnovy zakonodatelstwa ob ochranie zdorowja graždan</i>)	252
4.2. Polska ustawa o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży	257
5. Przepisy regulujące zasady wykorzystywania biotechnologii (klonowanie, wspomaganą prokreacją <i>etc.</i>)	266
5.1. Rosja	266
5.2. Polska	272
6. Podsumowanie	277
Zakończenie	279
Bibliografia	283
Opracowania i artykuły	283
Akty normatywne	302
Orzeczenia i wyroki sądów i trybunałów krajowych i międzynarodowych.....	307
Komentarze ogólne oraz uwagi końcowe do sprawozdań państw, wydane przez organy traktatowe ONZ.....	312
Deklaracje, raporty i inne dokumenty źródłowe	315

Wykaz skrótów

Akty prawne

- dyrektywa 98/44/WE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 98/44/WE z dnia 6 lipca 1998 r. o ochronie prawnej wynalazków biotechnologicznych (Dz. Urz. WE L 213 z dnia 30 lipca 1998 r., s. 13–21)
- dyrektywa 2004/23/WE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2004/23/WE z dnia 31 marca 2004 r. w sprawie ustalenia norm jakości i bezpiecznego oddawania, pobierania, testowania, przetwarzania, konserwowania, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek ludzkich (Dz. Urz. UE L 102 z dnia 7 kwietnia 2004 r., s. 48–58)
- dyrektywa 2006/86/WE – dyrektywa Komisji 2006/86/WE z dnia 24 października 2006 r. wykonująca dyrektywę 2004/23/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie wymagań dotyczących możliwości śledzenia, powiadamiania o poważnych i niepożądanych reakcjach i zdarzeniach oraz niektórych wymagań technicznych dotyczących kodowania, przetwarzania, konserwowania, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek ludzkich (Dz. Urz. UE L 294 z dnia 25 października 2006 r., s. 32–50)

- dyrektywa 2006/17/WE – dyrektywa Komisji 2006/17/WE z dnia 8 lutego 2006 r. wprowadzająca w życie dyrektywę 2004/23/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w odniesieniu do niektórych wymagań technicznych dotyczących dawstwa, pobierania i badania tkanek i komórek ludzkich (Dz. Urz. L 38 z dnia 9 lutego 2006 r., s. 40–52)
- EKPCz – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (pot. europejska konwencja praw człowieka) z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)
- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)
- k.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- k.p.c. – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.)
- k.r.o. – ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.)
- Karta – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2007/C 303/01) z dnia 7 grudnia 2000 r. (Dz. Urz. UE C 303 z dnia 14 grudnia 2000 r., s. 1)
- Konstytucja – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- Konstytucja FR – Konstytucja Federacji Rosyjskiej z dnia 12 grudnia 1993 r. (SZ RF 2009 r., Nr 4, s. 445)
- konwencja bioetyczna – Konwencja Rady Europy o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: konwencja o prawach człowieka i biomedycynie z dnia 4 kwietnia 1997 r.

- konwencja
o prawach dziecka – Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 z późn. zm.)
- konwencja wiedeńska – Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z dnia 23 maja 1969 r. (Dz. U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439)
- MPPGSiK – Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169)
- MPPOiP – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
- PDPCz – Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.
- ros. k.r. – kodeks rodzinny Federacji Rosyjskiej z dnia 29 grudnia 1995 r. (SZ RF 1996 r., Nr 1, s. 16 z późn. zm.)
- ros. r.w.p. – rozporządzenie Ministerstwa Zdrowia Federacji Rosyjskiej z dnia 26 lutego 2003 r. w sprawie zastosowania technik wspomaganie prokreacji w celu leczenia niepłodności kobiet i mężczyzn – Prikaz Ministerstwa zdrowoochronienija i socjalnego razwitija z dnia 26 lutego 2003 r. Nr 67 O primenienii wspomagatelnych reproduktywnych technologij w terapii ženskogo i mužskiego besplodija (Rossijskaja gazeta z dnia 6 maja 2003 r.)
- ros. u.o.z. – Podstawy ustawodawstwa o ochronie zdrowia obywateli – rosyjska ustawa o ochronie zdrowia z dnia 22 lipca 1993 r. – Osnovy zakonodatelstwa ob ochranie zdorowja graždan (Wiedomosti SND i WS RF 1993, Nr 33, s. 1318)
- TEWG – Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą z dnia 25 marca 1957 r.

- TUE – Traktat o Unii Europejskiej z dnia 7 lutego 1992 r. (wersja skonsolidowana opublikowana w: Dz. Urz. UE C 321 E z dnia 29 grudnia 2006 r., s. 5)
- TWE – Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 25 marca 1957 r. (wersja skonsolidowana opublikowana w: Dz. Urz. UE C 321 E z dnia 29 grudnia 2006 r., s. 37)
- u.i.l. – ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o izbach lekarskich (Dz. U. Nr 30, poz. 158 z późn. zm.)
- u.p.r. – ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 17, poz. 78 z późn. zm.)
- u.w.p.c. – ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 12, poz. 61 z późn. zm.)

Czasopisma i publikatory

- Biul. PISM – Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych
- DR – Decisions and Reports
- Dz. Urz. UE – Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
- Dz. Urz. WE – Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
- Eur. J. Health Law – European Journal of Health Law
- GP – Gazeta Prawna
- GW – Gazeta Wyborcza
- ICJ Reports – International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders
- OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
- Pal. – Palestra
- PEPr – Prawo Europejskie w praktyce
- PiM – Prawo i Medycyna
- PiP – Państwo i Prawo
- PiPUE – Prawo i Podatki Unii Europejskiej

PPD	– Polski Przegląd Dyplomatyczny
Prz. Sejm.	– Przegląd Sejmowy
PS	– Przegląd Sądowy
Rzeczposp.	– Rzeczpospolita
SND i WS RF	– Wiedomosti Sjezda Narodnych Dieputatow i Wierchownoego Sowjeta Rossijskoj Federacji, oficjalne źródło publikacji aktów prawnych Federacji Rosyjskiej, ukazywało się w latach 1991–1993 (w latach 1957–1991 ukazywało się pod inną nazwą)
St. Praw.	– Studia Prawnicze
SZ RF	– Sobranie zakonodatelstwa Rossijskoj Federacji (Собрание законодательства Российской Федерации), oficjalne źródło publikacji aktów prawnych Federacji Rosyjskiej od 1994 r.
U.S.	– United States Reports
Zb. Orz.	– Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Pierwszej Instancji

Inne

ETPCz	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
Komisarz	– Komisarz Praw Człowieka Rady Europy
Komitet	– Komitet Praw Człowieka
Komitet CAHBI	– Komitet Ekspertów z Dziedziny Bioetyki
Komitet CDBI	– Komitet Sterujący ds. Bioetyki
Komitet PD	– Komitet Praw Dziecka
Komitet PGSiK	– Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych
Komisja	– Europejska Komisja Praw Człowieka
MTK	– Międzynarodowy Trybunał Karny
MTS	– Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
SK	– Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej
SN	– Sąd Najwyższy
SPI	– Sąd Pierwszej Instancji
TK	– Trybunał Konstytucyjny

- TS – Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich
- UN GAOR – Protokół Urzędowy Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych

Wstęp

Problem początku ochrony życia ludzkiego stał się jednym z ważniejszych tematów debat publicznych w Polsce szczególnie w ciągu ostatnich kilku lat. Stanowi on przedmiot sporów na płaszczyźnie filozoficznej, etycznej i prawnej. Założeniem podstawowym niniejszej pracy było przedstawienie uniwersalnego oraz europejskiego standardu prawnej ochrony embrionu lub płodu ludzkiego oraz próba odpowiedzi na pytanie, czy przepisy, tworzące te standardy, chronią prawo do życia również przed urodzeniem, i jeżeli tak, to w jakim zakresie.

Badania nie zostały ograniczone do analizy standardów międzynarodowych. Przeprowadzona została również analiza stosownych przepisów prawnych Polski i Rosji pod kątem ich zgodności ze standardami międzynarodowymi, omówionymi w poprzednich rozdziałach. Badania porównawcze miały pozwolić na bardziej wszechstronne i pogłębione spojrzenie na rolę tych standardów i ich odzwierciedlenie w ustawodawstwie krajowym.

Praca składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale I są przedstawione koncepcje filozoficzno-etyczne i kryteria biologiczne dotyczące początku życia ludzkiego. Przedmiot wykładni stanowią przede wszystkim koncepcje, które są najczęściej spotykane w pracach współczesnych naukowców zajmujących się filozofią prawa i wywołują znaczny wpływ na rozwiązania prawne. Wybrano poglądy, które reprezentują europejską myśl filozoficzną. Uwzględniono przy tym te prace współczesnych autorów pochodzących ze Stanów Zjednoczonych, które są oparte na wspólnych z europejskimi przesłankach kulturowych.

W rozdziale II dokonano analizy problemu prawnej ochrony płodu ludzkiego w świetle standardów wyznaczonych w traktatach ONZ. Celem rozważań podjętych w tej części pracy jest próba odpowiedzi na pytanie, czy przepisy zawarte w traktatach ONZ chronią prawo do życia również przed urodzeniem, i jeżeli tak, to w jakim zakresie.

Rozdział III składa się z dwóch części. Rozważania zawarte w części pierwszej mają na celu przeprowadzenie analizy stosownych europejskich standardów międzynarodowych, z uwzględnieniem jednego z systemów funkcjonujących w Europie – systemu Rady Europy. Drugi system, tzn. system Unii Europejskiej, stanowi przedmiot analizy drugiej części rozdziału III. Niniejsza praca skupia się wyłącznie na analizie europejskiego standardu ochrony początku życia ludzkiego, pomijając systemy regionalne innych kontynentów (np. amerykańskiego czy też afrykańskiego).

W rozdziale IV została przeprowadzona analiza stosownych przepisów prawnych Polski i Rosji pod kątem ich zgodności ze standardami międzynarodowymi, omówionymi w poprzednich rozdziałach rozprawy. W badaniach zgodności regulacji krajowych z międzynarodowymi zostały wzięte pod uwagę ustawy zasadnicze oraz prawne regulacje dotyczące ochrony zdrowia.

Monografia zawiera badania i materiały zgromadzone na podstawie moich wizyt w Rosji (2003, 2004, 2005, 2006, 2007). Podczas pisania pracy korzystałam również bezpośrednio z pomocy i zasobów Ośrodka Informacji Rady Europy w Warszawie, Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, Federacji na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny oraz Centrum Praw Reprodukcyjnych z siedzibą w Nowym Jorku (*Center for Reproductive Rights*, USA).

Praca uwzględnia stan prawny na dzień 15 kwietnia 2009 r.

Pragnę podziękować tym wszystkim, których wsparcie i cenne rady przyczyniły się do powstania tej książki. W szczególności dziękuję promotorowi mojej pracy doktorskiej Profesorowi Romanowi Wieruszewskiemu, który przez cały czas służył mi swoją nieocenioną pomocą. Dziękuję moim recenzentom – Profesor Eleonorze Zielińskiej i Profesorowi Leszkowi Wiśniewskiemu za poświęcenie swego czasu na przeanalizowanie mojej pracy i za cenne uwagi, które uwzględniłam podczas przygotowania materiału do publikacji. Wyrazy wdzięczności składam Profesor Ewie Łętowskiej, Profesorowi Andrzejowi Wróblowi, Profesor Irenie Rzeplińskiej, Profesorowi Andrzejowi Bierciowi i Profesor Helenie Żakowskiej-Henzler za okazaną mi życzliwość oraz za udzielenie mi bardzo ważnych dla mnie wskazówek. W grupie adresatów podziękowań nie może zabraknąć również przedwcześnie zmarłego Profesora Adama Łopatki, u którego rozpoczynałam swoją pracę i który zachęcił mnie do podjęcia tej tematyki. Na koniec dziękuję mojej rodzinie, za ich zrozumienie i pomoc: moim rodzicom, mojej cici Natalii oraz mojemu mężowi Przemysławowi, który był pierwszym czytelnikiem tej książki.

Rozdział I

Koncepcje filozoficzno-etyczne i kryteria biologiczne dotyczące początku życia ludzkiego

1. Uwagi wstępne

Niniejsza praca poświęcona jest przede wszystkim zagadnieniom prawnym, powstaje więc pytanie, czy aspekty filozoficzne i etyczne powinny być omawiane w tym kontekście. Niekiedy można spotkać się z poglądem, że prawo jest w wysokim stopniu niezależne od moralności i etyki. Większość sporów filozoficznych jest nierozstrzygalna na płaszczyźnie naukowej, kontynuowanie tych sporów może się więc wydawać – z punktu widzenia praktyki prawniczej – zbędne. Jednakże istnienie instytucjonalnego rozdziału prawa i moralności nie oznacza braku związków między nimi. Relacjom prawa i moralności poświęcono wiele prac z zakresu filozofii prawa¹.

Dla dalszych rozważań duże znaczenie ma twierdzenie o ograniczonym charakterze aksjologicznej neutralności prawa². Trudno się nie zgodzić z argumentacją W. Langa, który wskazuje, że prawo nie jest i nie może być całkowicie neutralne aksjologicznie, ponieważ każdy system prawa

¹ Zob. L.L. Fuller, *Moralność prawa*, Warszawa 1978; W. Lang, *Prawo i moralność*, Warszawa 1989; P. Dutkiewicz, *Problem aksjologicznych podstaw prawa we współczesnej polskiej filozofii i teorii prawa*, Kraków 1996; Z. Ziemiński, *Etyczne problemy prawoznawstwa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972; S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001 (szczególnie rozdziały 1, 3, 4).

² W. Lang, *Aksjologia prawa* (w:) B. Czech (red.), *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa*, Katowice 1992, s. 130; W. Sadurski, *Neutralność moralna prawa (Przyczynek do teorii prawa liberalnego)*, PIP 1990, z. 7, s. 28–41; Z. Ziemiński, *Wstęp do aksjologii dla prawników*, Warszawa 1990.

zakłada, wyraża i realizuje pewien zbiór wartości moralnych³. Koncepcje filozoficzne i etyczne statusu płodu ludzkiego są elementami aksjologii prawa. Te koncepcje i zasady moralne formułowane w doktrynach etycznych i prawnych stanowią kryteria oceny istniejących regulacji prawnych. Dlatego w rozważaniach o statusie prawnym płodu ludzkiego nie da się uniknąć filozoficzno-etycznych aspektów tego problemu. Chciałabym jednak zaznaczyć, że ze względu na charakter niniejszej pracy rozważania w tym zakresie stanowią jedynie wprowadzenie do problematyki prawnej i służą wyłącznie zarysowaniu istoty sporu.

Kwestia statusu płodu ludzkiego wywołuje wiele sporów na płaszczyźnie filozoficznej, etycznej i prawnej. Przy rozstrzygnięciu takich problemów, jak dopuszczalność lub niedopuszczalność przerywania ciąży, wspomagana prokreacja, przeprowadzanie eksperymentów naukowych na embrionach ludzkich, prenatalna (a nawet prekoncepcyjna⁴) ochrona płodu ludzkiego czy macierzyństwo zastępcze – status płodu ludzkiego jest sprawą kluczową.

Trudność w określeniu statusu płodu ludzkiego sprawia, że niekiedy w literaturze uważa się, iż dla wielu spornych spraw status ten nie ma istotnego znaczenia i punkt ciężkości należy przenieść na inne aspekty danej sprawy. Pogląd taki pojawia się m.in. w związku z kwestią odpowiedzialności cywilnej za szkodę wyrządzoną płodowi poczętemu oraz w odniesieniu do koncepcji *wrongful life*, *wrongful birth* i *wrongful conception*, które są rozwinięte w orzecznictwie amerykańskim, angielskim, niemieckim i ostatnio pojawiają się w literaturze polskiej⁵. W tych przypadkach mniejszą wagę przywiązuje się obecnie do problemu podmiotowości prawnej *nasciturusa*, większą na zagadnieniach zdarzenia sprawczego oraz związku przyczynowego.

Taki sam pogląd można odnaleźć w artykule amerykańskiej filozof Judith Thomson, *W obronie przerywania ciąży*, w którym została sformułowana teza, że spór o dopuszczalność aborcji jest rozstrzygalny bez rozwiązywania problemu statusu płodu⁶. Idea Thomson została zaakceptowana

³ Por. W. Lang (red.), *Prawne problemy ludzkiej prokreacji*, Toruń 2000, s. 16 oraz cytowana tam literatura.

⁴ Takie określenie pojawia się np. na gruncie prawa cywilnego w przypadku wyrządzenia szkody na zdrowiu kobiety przed zajściem w ciążę (np. zawinione przez personel medyczny zakażenie chorobą weneryczną), na skutek której płód później został uszkodzony.

⁵ Na przykład T. Justyński, *Poczęcie i urodzenie się dziecka jako źródło odpowiedzialności cywilnej*, Kraków 2003.

⁶ J. Thomson, *A Defence of Abortion*, *Journal of Philosophy and Public Affairs* 1971, nr 1. Przekład ponownie (w:) R. Munson (red.), *Intervention and Reflection: Basic Issues in Medical Ethics*, wyd. 5, Belmont: Wadsworth 1996, s. 69–80. W polskiej literaturze przedmiotu koncepcja J. Thomson została szeroko omówiona w pracach W. Langa, który sformułował również szereg uwag krytycz-

przez wielu wybitnych filozofów prawa, w tym L.H. Tribe'a, R. Dworkina, F.M. Kamm, i kontynuowana w ich pracach.

W polskiej literaturze filozoficznej wartość poznawczą i praktyczną sporu o osobowy status moralny płodu ludzkiego oraz przydatność pojęcia osoby w kontekście sporu o dopuszczalność przerywania ciąży, kwestionują Z. Szawarski i A. Przyłuska-Fischer⁷.

Pomimo tych poglądów status płodu ludzkiego wciąż pozostaje ważnym problemem w rozważaniach nad moralnymi i prawnymi aspektami ludzkiej prokreacji i nie powinien być pominięty.

2. Terminologia

Rozważania na temat statusu płodu ludzkiego wymagają uprzedniego uściślenia terminologii. Zagadnienia terminologiczne były niejednokrotnie omawiane w polskiej literaturze prawniczej, ich znaczenie dla omawianego problemu podkreśla m.in. T. Smyczyński: „Ciąża, jej przerwanie, poronienie to terminy określające albo dotyczące sytuacji istoty poczętej i rozwijającej się w łonie matki, ale ponadto wskazujące na przedmiot ochrony prawnej uregulowanej w danych przepisach. Pojawia się więc pytanie, jaka jest treść tych terminów, które dotyczą człowieka przed jego urodzeniem, czy można dostrzec między nimi różnice i wreszcie – jakie ewentualne wynikają stąd wnioski dla zakresu regulacji danej normy prawnej. Należy jeszcze wspomnieć o istnieniu pozaprawnych terminów dotyczących różnych stadiów prenatalnego rozwoju człowieka, a zwłaszcza terminów medycznych, które mają określone znaczenie mogące być przydatne dla badań prawniczych”⁸.

Termin „płód” jest niejednoznaczny, w różny sposób ujmują go bowiem słowniki językowe, literatura z zakresu embriologii i ginekologii oraz opracowania filozoficzno-prawne.

Słownik języka polskiego określa płód jako „zarodek ludzki lub zwierzęcy powstający w organizmie matki od chwili zakończenia się okresu embrionalnego (u człowieka od piątego tygodnia ciąży) do chwili urodzenia”⁹.

nych pod adresem tej koncepcji. Por. W. Lang, *Spory o dopuszczalność przerywania ciąży* (w:) *idem* (red.), *Prawne problemy ludzkiej prokreacji*, Toruń 2000, s. 96–101.

⁷ A. Przyłuska-Fischer, *Aspekty etyczne sporu o przerywanie ciąży*, Warszawa 1997, s. 57–77; Z. Szawarski, *Spór o przerywanie ciąży*, *Ginekologia Polska* 1988 (59), nr 3, s. 125, 126.

⁸ Por. T. Smyczyński, *Pojęcie i status prawny dziecka poczętego*, *St. Praw.* 1989, nr 4, s. 3.

⁹ W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 6, Warszawa 1964, s. 517.

*Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*¹⁰ podaje następujący opis hasła „płód”: „zarodek ssaków od momentu, kiedy można rozpoznać morfologiczne cechy gatunkowe, u człowieka określa się tak zarodek od trzeciego miesiąca ciąży”.

W literaturze medycznej istnieje podział okresu prenatalnego na okres rozwoju listków zarodkowych (od momentu zapłodnienia do trzeciego tygodnia rozwoju), okres rozwoju zarodkowego (od czwartego do ósmego tygodnia od momentu zapłodnienia) oraz okres rozwoju płodowego (od dziewiątego tygodnia po zapłodnieniu do momentu porodu)¹¹. W położnictwie używane są terminy: jajo (jajo płodowe) – od chwili zapłodnienia do zagnieżdżenia się w endometrium; zarodek – w trzecim tygodniu po owulacji, czyli w piątym tygodniu po rozpoczęciu ostatniej miesiączki; ósmy tydzień rozwoju został w położnictwie arbitralnie uznany za koniec rozwoju zarodkowego. Dalej rozwijający się zarodek nazywany jest płodem.

W literaturze poświęconej prawnym problemom ludzkiej prokreacji można spotkać się z szerokim i wąskim znaczeniem wyrażenia „płód ludzki”¹². W szerokim znaczeniu płód ludzki oznacza „żywy organizm ludzki powstały w wyniku zapłodnienia ludzkiej komórki jajowej ludzką spermą, rozwijający się w macicy kobiety do czasu porodu lub poronienia (termin ten stosuje się również do organizmu ludzkiego powstałego w wyniku sztucznego zapłodnienia i rozwijającego się do czasu implantacji poza organizmem kobiety oraz do organizmu poronionego i niezdolnego do życia poza ciałem kobiety)”¹³. W wąskim znaczeniu tego słowa płód oznacza „poczętą, lecz nieurodzoną istotę ludzką (w sensie genetycznym) od drugiego tygodnia ciąży do czasu porodu lub poronienia oraz istotę poronioną niezdolną do życia nawet w inkubatorze”¹⁴.

Zapłodniona komórka przed podziałem komórkowym nazywana jest w terminologii biologicznej zygotą. Zarodek ludzki w okresie zarodkowym zwany jest embrionem. Pewne kontrowersje budzi termin „pre-embryon”¹⁵ – wczesny zarodek.

¹⁰ T. 4, Warszawa 1998.

¹¹ Por. K. Ostrowski, *Embriologia człowieka. Podręcznik dla studentów medycyny*, Warszawa 1985, s. 89 i wyd. późniejsze; R.C. Benson, *Położnictwo i ginekologia*, Warszawa 1988, s. 80.

¹² W. Lang (red.), *Prawne problemy...*, s. 16–17.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Termin ten został wprowadzony przez A. McLaren w odniesieniu do zapłodnionej komórki jajowej, która jeszcze nie przeszła procesu implantacji (A. McLaren, *Pre-embryo?*, Nature 1978,

W języku prawniczym używa się terminu „płód”, „dziecko poczęte”, a także zaczerpniętego z prawa rzymskiego określenia „*nasciturus*” (dosł. „mający się urodzić”).

Pierwotnie termin „*nasciturus*” został stworzony na potrzeby prawa cywilnego, a przede wszystkim instytucji spadkobrania, współcześnie jednak określa się nim zygotę, zarodek i płód ludzki znajdujący się w łonie matki, bez względu na charakter omawianej sprawy. O *nasciturusie* mówi się zatem m.in. w kontekście badań prenatalnych, przerywania ciąży, zapłodnień *in vitro*, macierzyństwa zastępczego *etc.* Zdaniem O. Nawrota, „Owa popularność przytoczonej nazwy zdaje się wiązać z jej neutralnością antropologiczną, nie rozstrzyga ona bowiem, czy istota, do której się odnosi, jest człowiekiem, czy też nie”¹⁶.

W tekstach aktów prawnych spotyka się również termin „dziecko poczęte”. Bardzo dokładną analizę powyższych terminów i sposobu ich używania w polskim ustawodawstwie przeprowadził T. Smoczyński¹⁷.

Ustawodawstwo oraz literatura naukowa posługują się również terminami „istota ludzka” (*human being*) i „osoba” (*everyone*). Termin „osoba” został wprowadzony do terminologii prawnej przez Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r. (art. 16 w wersji angielskiej). Pojęcie to określa pełną podmiotowość prawną jednostki ludzkiej w sferze prawa publicznego i prywatnego. Nie ma wątpliwości, że pełnym podmiotem prawa jest jednostka ludzka od urodzenia do śmierci, natomiast pozostaje otwarty problem, czy i w jakim zakresie podmiotowość prawną posiada płód ludzki.

Określenie „istota ludzka” w większości traktatów międzynarodowych jest używane jako synonim słowa „osoba”. Wyjątek stanowi konwencja Rady Europy o prawach człowieka i biomedycynie z 1997 r.¹⁸, w której zakres pojęcia „istota ludzka” jest szerszy niż pojęcia „osoba”. Zdaniem twórców wspo-

nr 328, s. 10). Z najnowszych polskich artykułów na temat pojęcia „pre-embriion” por. np. O. Nawrot, *Status prawny pre-embriionu*, PiP 2009, z. 3, s. 5–19.

¹⁶ Por. O. Nawrot, *Status prawny nienarodzonego*, Forum Akademickie 2006, nr 7–8. Artykuł ten jest również dostępny na stronie internetowej miesięcznika Forum Akademickie, www.forumakad.pl.

¹⁷ T. Smoczyński, *Pojęcie...* Artykuł powstał 19 lat temu, ale większość rozważań nad zagadnieniami terminologicznymi nie straciła swej aktualności, w szczególności chodzi tu o analizę terminologii prawa cywilnego i rodzinnego.

¹⁸ Konwencja Rady Europy o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie została otwarta do podpisu w dniu 4 kwietnia 1997 r. w Owiedo, weszła w życie w dniu 1 grudnia 1999 r. Konwencja ta będzie przedmiotem szczegółowej analizy w dalszej części niniejszego opracowania.

mnianej wyżej konwencji, termin „istota ludzka” powinien być rozumiany możliwie szeroko i nie może być ograniczony jedynie do osób już narodzonych. Natomiast termin „osoba” ma być rozumiany w wąskim znaczeniu, jako równoznaczny ze zwrotem „istota ludzka już narodzona”. Zakres pojęć „osoba” oraz „istota ludzka” będzie szczegółowo omawiany w dalszej części niniejszej pracy podczas analizy poszczególnych traktatów.

Spór o status płodu ludzkiego znajduje wyraz w sporach terminologicznych. Zwolennicy poglądu, w myśl którego prawo do życia podlega ochronie również w fazie prenatalnej, posługują się w dyskusjach terminem „dziecko nienarodzone”, a ponadto unikają używania takich określeń, jak np. „aborcja”. Przeciwnicy tego poglądu preferują określenia „płód”, „embrion”, „preembrion”. Warto jednak podkreślić, że różnica ta, choć widoczna w dyskusjach naukowych, nie występuje np. w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu, co pozwala wywnioskować, że do kwestii rozróżnienia tych terminów ETPCz nie przywiązuje dużej wagi. Takie samo podejście do kwestii terminologicznej da się zauważyć również w raportach wyjaśniających do konwencji bioetycznej i jej protokołów. W związku z powyższym, terminy użyte w niniejszej pracy są również stosowane zamiennie, co nie powinno przesądzać o stanowisku autorki wobec poruszanych problemów.

W pracach z zakresu odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone przed urodzeniem się, występuje niekiedy termin „*concupiendus*”, tj. „osoba” jeszcze niepoczęta. Nie chodzi tu oczywiście o uznanie prawnej podmiotowości takiej „osoby”. Termin „*concupiendus*” potrzebny jest, aby podkreślić moment, w którym doszło do zdarzenia wywołującego późniejsze upośledzenie dziecka, zwłaszcza gdy zaszło ono przed jego poczęciem¹⁹.

Rozważania dotyczące statusu płodu ludzkiego można przeprowadzić na płaszczyźnie ontologicznej lub normatywnej²⁰. Ontologiczny status płodu wskazuje, do jakiej kategorii bytów należy płód, status normatywny zaś określa jego pozycję w systemie normatywnym. Systemami normatywnymi są system etyczny oraz system prawny. Stąd wynika podział statusu normatywnego płodu na status moralny²¹ – pozycja płodu w systemie etycznym

¹⁹ T. Justyński, *Poczęcie...*, s. 16–17 oraz wskazana tam literatura.

²⁰ W. Lang, *Wstępna charakterystyka problematyki statusu płodu ludzkiego* (w:) W. Lang (red.), *Prawne problemy...*, s. 18 oraz podana tam literatura.

²¹ W polskiej literaturze z zakresu filozofii i etyki problematyka moralnego statusu płodu ludzkiego została obszernie omówiona w pracach Z. Szawarskiego (*Etyka i przerywanie ciąży*, Etyka 1978, t. 16, s. 135–154; *Raport w sprawie statusu pozaustrojowej zygoty ludzkiej*, Seksuologia 1996, nr 1, s. 3–13);

i status prawny – pozycja płodu w systemie prawnym. Relacje między statusem prawnym i moralnym mogą być określane w różny sposób. Według W. Langa w tej kwestii można wyróżnić trzy podstawowe stanowiska²²:

- 1) status prawny płodu jest w pełni zdeterminowany przez jego status moralny – jest to stanowisko typowe dla doktryn prawa natury;
- 2) status moralny płodu jest w pełni zdeterminowany przez jego status prawny i wynika z przepisów prawa;
- 3) status moralny i prawny są niezależnymi od siebie konstrukcjami normatywnymi – tu da się wyróżnić dwie wersje:
 - a) status prawny nie ma jakiegokolwiek związku ze statusem moralnym płodu, status moralny zaś nie ma znaczenia dla określenia statusu prawnego płodu;
 - b) status prawny płodu jest względnie niezależny od statusu moralnego, jego status moralny jest jednak istotny dla statusu prawnego, może stanowić jego aksjologiczne uzasadnienie; z tego założenia wychodzi w swoich pracach W. Lang.

Kolejnym terminem, który wymaga dokładniejszego określenia w kontekście niniejszej pracy, jest „standard międzynarodowy”. W polskiej literaturze przedmiotu termin ten jest dość powszechnie stosowany²³. Rzadko jednak autorzy tych publikacji podejmują próby jego określenia.

W polskiej literaturze przedmiotu można spotkać następujące określenie standardu międzynarodowego: „wspólne założenia i zasady, którymi powinny się kierować państwa w swoim ustawodawstwie wewnętrznym i przy stosowaniu prawa”²⁴. Powstaje pytanie, czy źródłem tych założeń

A. Przyłuskiej-Fischer (*Aspekty...*), polemizuje z nimi W. Lang (*Prawne problemy...*, s. 21–49). Wśród prac zagranicznych szczególnie interesujące wydają się poglądy R. Dworkina, J. Thomson, L.H. Tribe’a.

²² W. Lang, *Wstępna...*, s. 20.

²³ Por. np. J. Białocerkiewicz, *Status prawny cudzoziemca w świetle standardów międzynarodowych*, Toruń 1999; A. Michalska, T. Twardowski, *Prawo człowieka do integralności genetycznej a terapia genowa. Standardy międzynarodowe*, „Współczesna Onkologia” 1999, nr 3, s. 94–96; K. Winiarska, *Audyty wewnętrzny w 2007 roku. Standardy międzynarodowe – regulacje krajowe*, Warszawa 2007; K. Senderowicz, *Wymogi Unii Europejskiej oraz standardy międzynarodowe i ich wpływ na rozwój systemów płatności w Polsce*, Warszawa 2002 (opracowanie z serii „Euro od A do Z” – zbioru kilkunastu opracowań opublikowanych w 2002 r. w dodatku edukacyjnym do miesięcznika Bank i Kredyt); M. Safjan (red.), *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*. T. 2. Prawo cywilne, Warszawa 1995; *Informacja o standardach Rady Europy w dziedzinie prenatalnego poradnictwa genetycznego* (w:) A. Bodnar, A. Wojciechowska-Nowak, M. Krzyżanowska-Mierzewska, *Ochrona zdrowia reprodukcyjnego. Świadczenia zdrowotne. Stan prawny na dzień 30 lipca 2007 r.*, Warszawa 2007, s. 88–100.

²⁴ Por. T. Smyczyński, A. Schulz, M. Andrzejewski, L. Kociucki, *Ochrona praw osobistych dziecka i człowieka dorosłego w świetle standardów międzynarodowych i prawa polskiego (zagadnienia wybrane)*,

i zasad mogą być tylko źródła prawa międzynarodowego, czy też tzw. *soft law* („miękkie prawo”)²⁵. W doktrynie nie ma jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie.

Warto w tym kontekście wspomnieć ciekawe rozwinięcie wcześniej cytowanej definicji, dokonane przez A.N. Schulz. Jej zdaniem, „międzynarodowym standardem prawnym jest dyrektywa (wypowiedź dyrektywna) obejmująca bądź normę prawną, bądź inne wyrażenie normatywne takie jak zalecenie, propozycja, sugestia pewnych rozwiązań, rozporządzenie (a czasem zespół norm prawnych i zaleceń) zawarta, bądź wyinterpretowana z wiążących i niewiążących aktów prawa międzynarodowego, wyznaczająca typowy model ochrony praw podmiotowych jednostki, jaki został uznany na szczeblu międzynarodowym za optymalny, którego adresatem przede wszystkim jest państwo, które ma zapewnić skuteczną realizację norm ustanawiających określony poziom ochrony danego prawa”²⁶.

Podzielam pogląd, zgodnie z którym przyjmuje się szerokie ujęcie wyżej wymienionego pojęcia. W tym ujęciu akty „miękkiego prawa” (w tym zalecenia i rezolucje Komitetu Ministrów lub Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, zalecenia i opinie organów traktatowych ONZ, orzecznictwo ETPCz etc.) również kształtują standardy międzynarodowe. Standardy międzynarodowe w tym ujęciu są więc kategorią nadrzędną w stosunku do norm prawa międzynarodowego, wyrażają pewne zasady postępowania o ogólniejszym charakterze.

3. Koncepcje filozoficzno-etyczne i ich wpływ na rozwiązania prawne

W dyskusji nad zagadnieniami moralnymi i filozoficznymi statusu płodu ludzkiego występuje wiele rozmaitych nurtów. Nie sposób jednak w ramach niniejszej pracy omówić wszystkie możliwe stanowiska filozoficzno-etyczne.

St. Praw. 2001, nr 3–4, s. 249–250. W kontekście artykułu terminy „standardy prawne” oraz „standardy międzynarodowe” są używane zamiennie.

²⁵ Problematyka źródeł prawa międzynarodowego oraz *soft law* zostanie bardziej szczegółowo omówiona w dalszej części niniejszej pracy.

²⁶ Por. A.N. Schulz, *Realizacja standardów międzynarodowych w zakresie osobowych stosunków pomiędzy rodzicami a dzieckiem w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 2007 (praca doktorska, przygotowana w INP PAN pod kierunkiem prof. T. Smoczyńskiego, niepubl., maszynopis jest dostępny w INP PAN w Warszawie).

Omówione zostały najpopularniejsze – głównie europejskie, ale również zbieżne z nimi północnoamerykańskie – współczesne koncepcje prawno-filozoficzne, które są brane pod uwagę podczas tworzenia norm prawnych²⁷.

Te koncepcje zostały nie tylko opisane w polskiej literaturze przedmiotu, lecz także ujęte w różnych klasyfikacjach. Dla celów niniejszej rozprawy zostały wybrane dwie klasyfikacje koncepcji filozoficznych „osoby” – pierwszą z nich opracował M. Safjan, drugą W. Lang.

3.1. Klasyfikacja koncepcji filozoficznych „osoby” na podstawie kryterium momentu, od którego istota ludzka ma być uznawana za osobę

M. Safjan w swojej pracy *Prawo wobec ingerencji w naturę ludzkiej prokreacji* przyjmuje następującą klasyfikację filozoficznych koncepcji „osoby”: antropologia chrześcijańska, stanowisko „neokantowskie” (tzw. moralna koncepcja osoby), „ontologia rozwojowa” oraz paradygmaticzna koncepcja²⁸. Różnią się one głównie momentem, od którego uznają istotę ludzką za osobę²⁹.

M. Safjan zauważa, że jednym z podstawowych założeń antropologii chrześcijańskiej jest uznanie, że każdej istocie ludzkiej przysługuje status osoby już od pierwszego momentu jej istnienia³⁰. Więc godność osobowa embrionu i płodu jest w pełni szanowana, niezależnie od tego, czy znajduje się on w łonie kobiety, czy poza nim. Nie tylko unicestwienie embrionu, lecz także wszelkie zabiegi z jego udziałem, np. zabiegi zapłodnienia *in vitro*, nie są akceptowane według omawianej koncepcji.

²⁷ Skrócony opis tych koncepcji zob. J. Kondratiewa-Bryzik, *Rozważania o statusie prawnym płodu ludzkiego (aspekty prawnomiędzynarodowe)*, St. Praw. 2005, nr 1, s. 121–142. Treść fragmentu niniejszej książki, dotyczącego koncepcji filozoficznych, jest częściowo oparta na ww. artykule.

²⁸ Pod taką nazwą występuje ona w pracach W. Langa, który jest zwolennikiem tej koncepcji i obszernie ją prezentuje. Natomiast M. Safjan opisuje ją jako koncepcję marksistowską (M. Safjan, *Prawo wobec ingerencji w naturę ludzkiej prokreacji*, Warszawa 1990, s. 329 i n.), a T. Smoczyński (*Pojęcie...*, s. 27–28) preferuje nazwę „socjologiczna teoria osobowości”, w jego pracach można także spotkać określenie „socjologizm w pojmowaniu człowieka”. Pojęciem „socjologiczna koncepcja człowieka” posługuje się również J. Szczepański (*idem, Filozoficzna i socjologiczna koncepcja człowieka*, Studia Filozoficzne 1969, nr 1).

²⁹ Część opracowania, dotycząca antropologii chrześcijańskiej, moralnej koncepcji osoby, „ontologii rozwojowej” została napisana na podstawie pracy M. Safjana, *Prawo...*, s. 319–330.

³⁰ Szerzej na temat tej koncepcji por. M. Safjan, *Prawo...*, s. 319–322.

Koncepcja „neokantowska”, określana też jako „moralna koncepcja osoby”, zakłada, że osobą jest jedynie istota rozumna i wolna, zdolna do podjęcia odpowiedzialności wobec innych podmiotów. Status osobowy istota ludzka uzyskuje dopiero na pewnym etapie swego rozwoju. W świetle tej koncepcji embriion lub płód ludzki są jedynie istotami posiadającymi pewny potencjał do stania się osobami, ale nimi nie są, ponieważ są pozbawione świadomości rozumu. M. Safjan podkreśla, że w europejskiej myśli filozoficznej koncepcja osoby jako istoty rozumnej była reprezentowana od wczesnego średniowiecza³¹: Boecjusz (VI w.) traktował osobę jako „poszczególą substancję” istoty rozumnej, Tomasz z Akwinu jako cechy „osoby” wymieniał samoistność, rozum i jednostkowość, Kartezjusz określał człowieka jako rzecz myślącą, a Locke – jako istotę myślącą i inteligentną, obdarzoną rozumem i zdolnością refleksji. Kant wychodził z założenia, że osoba jest autonomicznym podmiotem moralnym. Koncepcja osoby jako istoty rozumnej jest kontynuowana również w pracach współczesnych uczonych (np. M. Tooleya, J. Fletchera, G.M. Atkinsona).

Koncepcja określana jako „ontologia rozwojowa” uznaje za nierozstrzygalne pytania dotyczące definicji osoby i określenia momentu, w którym rozpoczyna się życie osobowe³². Uwaga jest więc kierowana nie na definicje osoby, ale na pytanie, jak postępować wobec istoty ludzkiej w poszczególnych fazach jej rozwoju. Embriionowi przyznaje się samoistną wartość związaną z istniejącą w nim potencjalnością (potencjalność ta umożliwi mu stopniowe przekształcanie się w osobę). Nie jest to jednak w pełni osoba, co odróżnia to stanowisko od zasad antropologii chrześcijańskiej. Przejawem wykorzystania tej koncepcji są raporty niektórych komisji prawno-etycznych (przede wszystkim francuskiej *Comité National Consultatif d'Éthique* i brytyjskiej *Warnock Committee*).

Paradygmatyczna koncepcja osoby ludzkiej zakłada pojęcie człowieka jako istoty społecznej, a za decydujące kryterium osobowości uznaje możliwość nawiązania więzi społecznych³³. W świetle tej koncepcji więzy, które nawiązują się między urodzonym dzieckiem a otoczeniem, są więzami innego typu niż te, które istnieją między płodem a ciężarną kobie-

³¹ *Ibidem*, s. 322 i n. oraz cytowana tam literatura.

³² *Ibidem*, s. 325 i n. oraz cytowana tam literatura.

³³ W polskiej literaturze przedmiotu koncepcja ta jest syntetycznie przedstawiona w pracach W. Langa, np. *Prawne problemy...*

tą, więc „żywe urodzenie się jest warunkiem koniecznym wejścia istoty ludzkiej do społeczeństwa”³⁴, co oznacza, że za osobę według tej koncepcji uznaje się człowieka od momentu urodzenia się.

3.2. Klasyfikacja koncepcji filozoficznych „osoby” na podstawie kryterium moralnego statusu płodu ludzkiego

W odmienny sposób klasyfikuje filozoficzno-etyczne koncepcje osoby W. Lang³⁵. Za podstawowe kryterium tej klasyfikacji przyjmuje się moralny status płodu ludzkiego i podejście do możliwości jego określenia w poszczególnych koncepcjach. Według Langa, we współczesnych doktrynach etycznych zarysowały się trzy stanowiska:

- 1) zdefiniowanie moralnego statusu płodu ludzkiego nie jest potrzebne dla motywacji, kwalifikacji lub oceny ludzkich działań dotyczących płodu (stanowisko to reprezentuje np. M. Warnock, przewodnicząca brytyjskiej komisji prawno-etycznej Warnock – *Britain's Committee of Inquiry into Human Fertilisation and Embryology*)³⁶;
- 2) określenie uniwersalnej definicji moralnego statusu płodu ludzkiego jest niemożliwe; stanowisko to występuje w dwóch wersjach:
 - a) status płodu ludzkiego kształtowany jest przez społeczeństwo, państwo lub prawo obowiązujące w danym państwie, płód ma więc różny status w różnych społeczeństwach, kulturach, państwach i różnych systemach prawnych, nie istnieją uniwersalne kryteria oceny moralnej tych różnych statusów płodu ludzkiego;
 - b) moralny status płodu określa kobieta ciężarna³⁷;
- 3) definicja moralnego statusu płodu ludzkiego jest możliwa i potrzebna w praktyce (A. Przyłuska-Fischer³⁸); można tu wyróżnić siedem podstawowych koncepcji:
 - a) płód ludzki ma status moralny identyczny ze statusem człowieka urodzonego, jest w pełni osobą ludzką;

³⁴ *Ibidem*, s. 48.

³⁵ Część opracowania, dotycząca koncepcji klasyfikowanych na podstawie kryterium moralnego statusu płodu ludzkiego, została napisana w oparciu o pracę W. Langa. *Ibidem*, s. 21 i n.

³⁶ M. Warnock, *Do human cells have rights?*, *Bioethics* 1987, nr 1, s. 1–14.

³⁷ Zob. A. Przyłuska-Fischer, *Aspekty...*, s. 116–130.

³⁸ *Ibidem*, rozdz. III, IV, V.

- b) płód ludzki z moralnego punktu widzenia jest częścią ciała ludzkiego, ma taki sam status moralny, jak dowolna komórka lub organ (np. nerka, ząb, włosy);
- c) płód ludzki ma status moralny podobny do statusu moralnego wysoko rozwiniętych zwierząt, w szczególności ssaków (psów, małp *etc.*), nie jest ani osobą, ani częścią ciała ludzkiego;
- d) płód ludzki ma unikalny status moralny, który jest niższy od statusu moralnego ludzi urodzonych, lecz wyższy od statusu wysoko rozwiniętych zwierząt;
- e) płód jest potencjalną osobą ludzką, podobnie jak noworodek jest potencjalną osobą dorosłą;
- f) płód jest domniemaną osobą ludzką – osobowość płodu jest sprawą wątpliwą, lecz wątpliwość tę należy interpretować na korzyść płodu, traktując płód tak, jakby był osobą ludzką;
- g) status moralny płodu ludzkiego jest określony poprzez to, że jest on nośnikiem życia ludzkiego; płód jest bytem samoistnie wartościowym, gdyż życie ludzkie powinno być traktowane jako święte.

W niektórych doktrynach wymienione wyżej koncepcje moralnego statusu płodu (ostatnie siedem) są odnoszone również bezpośrednio do jego statusu prawnego.

Każda z wyróżnionych koncepcji może być odniesiona do całego okresu prenatalnego życia istoty ludzkiej, jak również do poszczególnych faz rozwoju płodu (których W. Lang wyróżnia pięć³⁹). W rezultacie logicznie możliwe jest powstanie 35 koncepcji moralnego statusu płodu ludzkiego. Przedmiotem analizy w pracach Langa nie jest jednak 35 możliwych logicznie rozwiązań tego problemu, lecz jedynie niektóre spośród tych rozwiązań o szczególnie doniosłym znaczeniu.

W trakcie tej analizy W. Lang zauważa, że spór o moralną podmiotowość płodu toczy się nadal i jest to spór nierozstrzygalny ostatecznie. Wybór koncepcji osoby ludzkiej jest wyborem moralnym, a dokonanie wyboru systemu wartości wpływa na rozwiązania normatywne. Nie musi to

³⁹ Są to: okres od zapłodnienia komórki jajowej do implantacji; okres wielopotencjalności płodu (pierwszy tydzień ciąży); okres od zaniku wielopotencjalności płodu do pojawienia się oznak świadczących o ukształtowaniu się centralnego systemu nerwowego (dziesiąty tydzień ciąży); okres od dziesiątego tygodnia ciąży do osiągnięcia zdolności do życia poza organizmem kobiety; okres od osiągnięcia zdolności do życia poza organizmem kobiety do porodu (chodzi tu o zdolność przeżycia w inkubatorze dzięki dostępnym technikom medycznym).